

ПРО ТИПІЗАЦІЮ ТА ЕВОЛЮЦІЮ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

© 2017 ПАНЧИШИН С. М., ГРАБИНЬСЬКА І. В.

УДК 330.342.3

Панчишин С. М., Грабинська І. В. Про типізацію та еволюцію економічних систем

У статті досліджено низку методологічних проблем теорії та практики функціонування економічних систем, зокрема щодо їх типізації, компонентної структури, ознак і властивостей, а також чинників, що зумовлюють їх розвиток та трансформацію. Виокремлено та проаналізовано три підходи в дослідженні економічних систем – матеріалістичний, ідеалістичний та функціональний. Особливу увагу приділено уточненню та визначенню наукової термінології, якою оперують у дослідженні економічних систем, що дало можливість внести певні уточнення і доповнення в терміносистему вітчизняної економічної науки. З'ясовано відмінності між такими ознаками економічної системи, як нестійкість, нестабільність та неусталеність. Показано, що неусталеність є особливою ознакою, яка притаманна лише перехідним економічним системам, для яких характерна низька ефективність механізмів функціонування, а головною причиною є інституційна невпорядкованість. У статті набула подальшого розвитку теоретична концепція, що пояснює еволюційні зміни в сучасних економічних системах, запропонована американським дослідником О. Шармером.

Ключові слова: економічна система, інституційні інновації, неусталена господарська система, спосіб виробництва, фінанціалізація, матеріалістичний підхід, ідеалістичний підхід, функціональний підхід.

Бібл.: 14.

Панчишин Степан Михайлович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри аналітичної економії та міжнародної економіки, Львівський національний університет ім. І. Франка (вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна)

E-mail: stmpanchyshyn@gmail.com

Грабинська Ірина Володимирівна – кандидат економічних наук, професор кафедри аналітичної економії та міжнародної економіки, Львівський національний університет ім. І. Франка (вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна)

E-mail: de.mandat@gmail.com

УДК 330.342.3

Панчишин С. М., Грабинская И. В. О типизации и эволюции экономических систем

В статье исследован ряд методологических проблем теории и практики функционирования экономических систем, в частности их типизации, компонентной структуры, признаков и свойств, а также факторов, обуславливающих их развитие и трансформацию. Выделены и проанализированы три подхода в исследовании экономических систем – материалистический, идеалистический и функциональный. Особое внимание уделено уточнению и определению научной терминологии, которой оперируют в исследовании экономических систем. Это позволило внести определенные уточнения и дополнения в терминосистему отечественной экономической науки. Выявлены различия между такими признаками экономической системы, как неустойчивость, нестабильность и неустойчивость. Показано, что неустойчивость является особым признаком, присущим только переходным экономическим системам, для которых характерна низкая эффективность механизмов функционирования, а главной причиной является институциональная неупорядоченность. В статье получила дальнейшее развитие теоретическая концепция, объясняющая эволюционные изменения в современных экономических системах, предложенная американским исследователем О. Шармером.

Ключевые слова: экономическая система, институциональные инновации, неустойчивая хозяйственная система, способ производства, фінанціалізація, матеріалістичний підхід, ідеалістичний підхід, функціональний підхід.

Бібл.: 14.

Панчишин Степан Михайлович – доктор економічних наук, професор, заведуючий кафедрой аналітичної економіки і міжнародної економіки, Львівський національний університет ім. І. Франко (вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна)

E-mail: stmpanchyshyn@gmail.com

Грабинская Ирина Владимировна – кандидат економічних наук, професор кафедри аналітичної економіки і міжнародної економіки, Львівський національний університет ім. І. Франко (вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна)

E-mail: de.mandat@gmail.com

UDC 330.342.3

Panchyshyn S. M., Hrabynska I. V. On the Typing and Evolution of Economic Systems

The article explores a number of methodological problems in the theory and practice of function of economic systems, in particular their typing, component structure, attributes and properties, as well as the factors underlying their development and transformation. Three approaches in the studying economic systems – materialistic, idealistic, and functional – have been allocated and analyzed. Particular attention has been given to revising and defining the scientific terminology used in the studying economic systems. After this it become possible to make certain clarifications and additions to the system of terms of the national science of economy. The differences between the attributes of an economic system, such as fragility, instability and volatility, have been identified. It has been displayed that volatility is a special attribute specific only to the transitional economic systems, which are characterized by the low efficiency of operating mechanisms, the main reason the is institutional in disorderability. The article has further developed a theoretical concept, explaining the evolutionary changes in contemporary economic systems as proposed by the American researcher O. Scharmer.

Keywords: economic system, institutional innovations, unsustainable economic system, mode of production, financialization, materialistic approach, idealistic approach, functional approach.

Bibl.: 14.

Panchyshyn Stepan M. – D. Sc. (Economics), Professor, Head of the Department of Analytical Economy and International Economics, Ivan Franko National University of Lviv (1 Universytetska Str., Lviv, 79000, Ukraine)

E-mail: stmpanchyshyn@gmail.com

Hrabynska Iryna V. – PhD (Economics), Professor of the Department of Analytical Economy and International Economics, Ivan Franko National University of Lviv (1 Universytetska Str., Lviv, 79000, Ukraine)

E-mail: de.mandat@gmail.com

Вітчизняні та зарубіжні економісти Б. Гаврилишин, М. Шніцер, Г. Башнянин, А. Гальчинський, Н. Гражевська, Б. Кульчицький, Я. Кульчицький, С. Степаненко, Г. Колодко, Дж. Стігліц, Е. Тоффлер,

Б. Вінярський, Дж. Сакс [2; 4; 5; 7; 8] та інші заклали теоретичний фундамент та розвинули наукові підходи до типізації економічних систем у дослідженні їх компонентної структури, ознак і таких властивостей, як стій-

кість, динамічність, емерджентність тощо, а також чинників, що зумовлюють їх розвиток і трансформацію. Всебічно досліджено шляхи переходу від адміністративно-командної системи до ринкової та особливості функціонування перехідних економічних систем. Існує велика кількість літератури з економічної компаративістики, сформульовано алгоритми порівняльного аналізу економічних систем. Проте чимало питань в дослідженні економічних систем ще не до кінця з'ясовано і є предметом дискусії серед економістів. Зокрема, потребують подальшого розвитку теоретико-методологічні підходи до класифікації економічних систем і механізмів їх еволюції, необхідною є систематизація поняттєво-категоріального апарату дослідження економічних систем для формування вітчизняної економічної терміносистеми тощо.

Метою статті є уточнення методологічних підходів до типізації економічних систем і виявлення основних напрямів подальшої еволюції ринкової економічної системи задля підвищення економічної та соціальної ефективності її функціонування.

В аналізі економічних систем два питання є ключовими незалежно від їх типізації. Перше питання полягає в тому, які елементи та складники містить економічна система. Друге питання: з чого виростає економічна система, або, інакше кажучи, що визначає природу економічної системи. Економісти відповідають на ці питання по-різному. Аналіз використання терміна «економічна система» в науковій та навчально-методичній літературі дає підстави виокремити три основні підходи до пояснення природи і складників економічної системи. Ці підходи умовно можна назвати матеріалістичним, ідеалістичним та функціональним.

Найпоширенішим є *матеріалістичний підхід* до тлумачення економічної системи, який концентровано викладено в першому томі «Економічної енциклопедії» [6]. За цим підходом «економічна система – це сукупність усіх видів економічної діяльності людей у процесі їх взаємодії, спрямованих на виробництво, обмін, розподіл та споживання товарів і послуг, а також на регулювання такої діяльності відповідно до мети суспільства. Основними елементами економічної системи, її підсистемами є: 1) продуктивні сили; 2) техніко-економічні відносини; 3) організаційно-економічні відносини; 4) виробничі відносини, або відносини економічної власності; 5) господарський механізм» [6, с. 444]. З наведеного з «Економічної енциклопедії» витягу легко побачити, що прихильники матеріалістичного підходу дуже широко визначають зміст «економічної системи», ототожнюючи по суті її з економікою в цілому, зокрема подають категорії суспільного способу виробництва, технологічного способу виробництва та господарського механізму як складники економічної системи.

Таке тлумачення змісту економічної системи є, на наш погляд, помилковим, бо слабину вузлової категорії «виробничі відносини» роблять хибним зміст категорії «економічна система». Прихильники матеріалістичного підходу вважають, що власність на капітальні блага, або економічна власність, становить основу виробничих відносин і формує їх тип. Сама ж економічна власність

виростає із технологічного способу виробництва, основними складниками якого є продуктивні сили та техніко-економічні відносини. При цьому зміна власності, а отже, виробничих відносин є природно-еволюційним процесом. Відповідно до цього підходу зміна власності, а отже, і суспільного способу виробництва (мовою сучасної економічної науки), і економічної системи здійснюється в такому напрямі: первіснообщинна → рабовласницька → феодальна → капіталістична → комуністична (соціалістична) [1, с. 84]. Однак історія XX ст. дає нам численні приклади зміни типів і форм власності у протилежному напрямі. Наприклад, німецькі фашисти намагалися встановити рабовласницьку форму власності та рабовласницькі порядки в тимчасово окупованих країнах.

Колгоспна система організації сільського господарства в СРСР у 30-40-х роках XX ст. відтворювала найгірші середньовічні кріпосницькі форми. Приватизація державної власності в розвинутих країнах у 1980-х роках і масова приватизація так званої загальнонародної власності в пострадянських країнах у 1990-х роках – усе це заперечує тезу про природно-еволюційний процес розвитку відносин власності. Еволюція форм власності аж ніяк не є лінійним процесом, що визначається винятково розвитком технологічного способу виробництва. Цю еволюцію зумовлює значно ширше коло чинників, зокрема ціннісні чинники, політичні структури та інститути тощо.

Згідно з *ідеалістичним підходом* система основних у суспільстві цінностей визначає форму політичного правління, а вони разом зумовлюють економічну систему, під якою розуміють спосіб організації національної економіки. Ефективність економічної системи безпосередньо залежить від відповідності та взаємодії усіх цих трьох компонентів суспільного ладу.

Прихильники ідеалістичного підходу виходять з того, що існує кілька прототипів цінностей, форм правління та економічних систем, кожен з яких має свої переваги й недоліки; одні з них привабливіші з гуманістичного погляду, інші – з політичного, філософського або соціального, ще інші зумовлюють кращі економічні досягнення [4].

Цінності як система переконань відображають національну ментальність, визначають особливості кожної нації. Зокрема схильність окремих націй до егалітарно-колективістських цінностей та політичного правління у формі абсолютизму чи диктатури, на думку прихильників ідеалістичного підходу, спричиняють безроздільне панування державної власності та адміністративно-командну економіку загалом. Як приклад наводять Росію, де довго протримались общинні традиції, а отже, і схильність до егалітарно-колективістських цінностей. Радянську економічну систему пояснювали саме цими цінностями.

Однак економічні та соціально-політичні процеси в Росії та низці європейських і азійських країн, що виникли в результаті розпаду СРСР, частково спростовують тезу про те, що цінності обов'язково визначають певний тип політичного правління та відповідну економічну систему. Ці країни однозначно стали на шлях приватизації та формування ринкової економічної системи, яка ґрунтується не на егалітарно-колективістських, а на інших цінностях.

Ще один аргумент проти ідеалістичного підходу до пояснення природи економічної системи полягає в тому, що цінності певної нації можуть змінюватися навіть упродовж коротких періодів часу. Так, у 1930-ті роки в Німеччині під впливом гебельсівської пропаганди різко змінилося сприйняття значною частиною громадян представників інших народів і етносів, їхнього безумовного права на життя, утворення своїх держав, організацію господарського життя тощо. Щось подібне нині простежується в Росії.

Економічну систему та її складники, на наш погляд, передусім визначає форма виробництва, яка, як відомо, відображає тип господарської діяльності, що здійснюється задля задоволення потреб людей. За формою виробництва усі економічні системи можна поділити на дві групи – ті, що ґрунтуються на традиційній (натуральній) формі виробництва, і ті, в основі яких перебуває товарна форма виробництва [1, с. 84–85]. Кожна з форм виробництва може поєднуватися з основними формами власності, утворюючи відповідні економічні уклади. На підставі традиційної форми виробництва і відповідних форм приватної власності можуть формуватися рабовласницький та феодалний уклади чи вільна патріархальна селянська сім'я. Відмінності між цими укладами зумовлені передусім різною формою приватної власності, яка залежить від того, як суспільство оцінює кожную людську особистість.

Якщо цінності суспільства дозволяють розглядати неродичів, людей інших націй чи племен, рас не як особистості, а як речі, класових ворогів чи ворогів нації, то виникає рабовласницька форма власності. Тому так легко ця форма власності відроджувалася в різні періоди розвитку людства, зокрема і в найновішій історії. Неповна власність на людину створює кріпосницьку (феодалну) власність [1, с. 84]. З перемогою демократичних революцій формуються цивілізовані форми приватної власності, зокрема людина не може перебувати в повній або частковій власності іншої людини чи держави, тобто ціннісні чинники впливають на форму приватної власності.

Історія країн і народів свідчить, що різні форми власності складаються також під впливом політичних інституцій. Наприклад, фактичне одержавлення економіки в СРСР, або приватизаційні процеси у 1980–90-ті рр. у розвинутих чи пострадянських країнах. Водночас зміни у техніці та технологіях теж сильно впливають на розвиток форм власності, особливо акціонерної.

На підставі товарної форми виробництва і різних форм приватної та державної власності формуються різні економічні уклади, зокрема просте товарне виробництво, яке ґрунтується на одноосібній власності та особистій праці власника, підприємницьке (капіталістичне) товарне виробництво, яке обов'язково передбачає наймання працівників. Державна власність на всі капітальні блага творить адміністративно-командну економіку. Товарне господарство може поєднуватися з рабовласницькою і кріпосницькою формами приватної власності.

У всіх економічних укладах існує необхідність розв'язання безлічі господарських проблем, серед яких нерідко виокремлюють фундаментальні проблеми орга-

нізації економіки. Сукупність механізмів організації національної економіки і творить, на нашу думку, економічну систему. При цьому економічну систему головним чином створюють механізми панівного в господарстві укладу.

У національній економіці, в якій панує товарна форма виробництва, є три основні інститути організації господарського життя: 1) ринок; 2) об'єднання ділових одиниць та власників різних ресурсів і продуктів; 3) держава. Ринок організовує господарське життя, як відомо, через коливання цін, тобто ціновий механізм. Зміна відносних цін на ресурси є сигналом для виробників, яку комбінацію ресурсів найвигідніше застосовувати для виробництва певних товарів та послуг. Покупці, порівнюючи відносні ціни різних продуктів, визначають, яку комбінацію товарів та послуг їм найвигідніше придбати.

Значення другого інституту в організації національної економіки в різних господарських системах товарної форми виробництва неоднакове. Наприклад, цехові об'єднання виробників були вирішальними в організації ремесла в Середньовіччі. У господарському житті багатьох країн нині важливими є такі організації власників ресурсів і продуктів, як трудові спілки, об'єднання промисловців, союзи споживачів тощо.

Важливу роль в економічній системі країни відіграє держава, яка встановлює правовий статус ділових підприємств, регулює взаємовідносини між фірмами, постачальниками продуктів і споживачами, створює грошову систему країни, формує відповідне інституційне та макроекономічне середовище і т. д.

Основними механізмами, або елементами, економічної системи є, *по-перше*, механізми узгодження діяльності суб'єктів господарського життя, або способи розв'язання основних проблем організації економіки. *По-друге*, механізми розподілу та перерозподілу створеного національного продукту. *По-третє*, механізми реалізації власності на виробничі ресурси та виготовлені життєві блага. *По-четверте*, грошовий механізм, який поєднує всі елементи національної економіки в єдине ціле, забезпечує рух ресурсів і виготовлених продуктів між економічними суб'єктами. Гроші – це не лише інструмент поєднання відособлених економічних суб'єктів в єдиний відтворювальний процес, але й потужний механізм впливу на поведінку економічних суб'єктів.

Важливими елементами економічних систем є також механізми оподаткування і державних видатків, механізми заощадження і кредитування, механізм формування валютних курсів, механізми наймання і звільнення працівників, допомоги з безробіття, соціального захисту населення та соціального страхування, механізми захисту національних виробників від конкуренції іноземних товарів та сприяння експорту і т. ін.

Економічні системи віддзеркалюють відмінності між суспільствами у формі виробництва, рівні особистісної свободи людини-трудівника, типах і формах власності, характері розподілу і перерозподілу ресурсів і створених благ, ролі держави в господарському житті, основному мотиві діяльності ділових підприємств тощо.

Перехід від однієї економічної системи до іншої, що базуються на різних формах виробництва, напри-

клад від феодалізму до капіталізму, охоплює тривалий історичний період, оскільки відбувалося формування нових економічних суб'єктів, нових складників та механізмів, що притаманні підприємницькій господарській системі, а саме: розвиток грошової системи та банківництва, товарних і фондових бірж, нових підприємницьких структур мануфактурного типу та акціонерних компаній, створення перших купецьких монопольних об'єднань, впровадження законодавчих актів, в якій знайшла відображення економічна політика меркантилізму і т. д.

Перехід від однієї економічної системи до іншої, що базуються на товарній формі виробництва, здебільшого є нетривалим і охоплює одне чи кілька десятиліть, оскільки нова економічна система абсорбує вже наявні базові компоненти (товари, гроші, банківництво, виробнича інфраструктура і т. д.), які, щоправда, потребують реформування. Прикладом такого переходу можуть бути трансформаційні процеси в пострадянських країнах, які передбачали приватизацію, лібералізацію, демонополізацію, скасування державної монополії на зовнішню торгівлю тощо. Тривалість переходу до ринкової економіки залежить від обраного країною шляху – шокової терапії, проміжного чи еволюційного.

У вітчизняній економічній літературі дедалі частіше, зокрема в назвах дисертаційних і монографічних досліджень, вживають термін «неусталена економічна (господарська) система». На перший погляд може видатись, що неусталена економічна система є просто синонімом термінів «нестабільна економічна система» або «нестійка система» [3; 9]. Проте таке розуміння, на нашу думку, не зовсім точне. Така ознака економічної системи, як її нестабільність, стосується як усталених (розвинутих), так і неусталених систем.

Усталена економічна система зменшує ступінь невизначеності економічних суб'єктів при ухваленні рішень, визначає і захищає права власності, забезпечує виконання договірних зобов'язань та дотримання законодавства, здійснює ефективне регулювання ринків, забезпечує макроекономічну стабілізацію, узгоджує економічні та соціальні інтереси різних економічних суб'єктів та соціальних груп і т. д.

Щодо неусталеності, то вона притаманна лише перехідним економічним системам, для яких характерною є низька ефективність механізмів функціонування, що забезпечують стабілізаційний потенціал системи, здатний подолати несприятливі впливи зовнішнього та внутрішнього середовища.

Головною причиною низької ефективності функціонування цих механізмів є низька обставин, основною серед яких є інституційна невідповідність або неусталеність – часті зміни законодавства, пріоритетів економічної політики, високий рівень монополізації усіх (стратегічних, ключових) сфер економічного життя, відсутність належних інституційних умов безпечного ведення бізнесу та розвитку середнього і малого підприємництва, відсутність дієвих правових механізмів протидії позазаконному відчуженню власності (рейдерство), зрощення бізнесу та влади, корупція, низька ефективність судової системи, невиконання судових

рішень, несправедливе судочинство, недовіра окремих інститутів, що стримує економічний і соціальний розвиток, що не сприяє ухваленню раціональних рішень економічними суб'єктами тощо.

Україна формально завершила період переходу від адміністративно-командної економіки та отримала статус країни з ринковою економікою. Водночас в Україні ще не сформоване усталене інституційне середовище, що притаманне повноцінній ринковій економічній системі, тому вітчизняна господарська система не є усталеною.

Господарські системи з перебігом часу змінюються – виникають нові механізми, інші механізми відскакують, а ще одні зникають. Зміни в різних системах відбуваються неоднаковим темпом і, головне, – залежить від форми виробництва. У натуральному господарстві технологія і методи виробництва, види продукції та галузеві пропорції відтворювалися без істотних змін протягом століть і виступають для економічних суб'єктів як обов'язкові, освячені звичаями господарські норми. Тому звичаєві господарські системи еволюціонували дуже повільно – проходили століття, а то і тисячоліття. У товарних господарських системах зміни відбуваються незрівнянно швидше: упродовж життя одного покоління.

Відомий дослідник соціальних інновацій, професор Массачусетського технологічного інституту, автор теорії U-подібного руху Отто Шармер зазначає, що об'єктивним наслідком еволюційних змін, що були притаманні національним економікам на певних етапах історичного розвитку, стало впровадження так званих інституційних інновацій, які зумовили відповідні еволюційні зміни ринкових економічних систем [12].

Серед наслідків економічного розвитку ринкових господарських систем у кінці XIX – початку XX ст. можна виділити зростання масштабів бідності, зростання нерівності в розподілі доходів, забруднення навколишнього середовища, формування фінансових «бульбашок», на що господарські системи розвинутих країн відреагували впровадженням інституційних інновацій, тобто створенням нових інститутів (механізмів) – трудові профспілки, центральні банки, впровадження законодавства щодо захисту прав найманих працівників, фермерів, навколишнього середовища тощо. Це і стало віддзеркаленням наступної еволюційної стадії розвитку ринкової економічної системи [13].

Наприкінці XX ст. – початку XXI ст. ринкова економіка переживає нові труднощі, що спричиняє подальшу еволюцію механізмів її організації. Серед цих труднощів, слабих і тенденцій потрібно відзначити зміну ролі економічних функцій держави; зростання рівня відкритості національних економік та посилення їх вразливості в умовах глобалізаційних процесів; посилення процесу фінансїалізації як світової, так і національних економічних систем, яка стала причиною хронічної фінансової та економічної нестабільності; зміни у зацікавленості суб'єктів господарювання в ефективнішому використанні ресурсів; нерівномірний розподіл доходів; збільшення розриву між рівнями економічного та соціального розвитку бідних і багатих країн; зростання

інтенсивності та масштабів трудової міграції; інтенсифікацію переміщення капіталу між країнами; надмірні антропогенні впливи на природу і т. д. Як і століття тому, суспільство змушене реагувати інституційними інноваціями, що дасть змогу вирішити ці проблеми та виклики соціально-економічного розвитку.

О. Шармер виокремлює низку інституційних інновацій, які необхідно впровадити і які мали б стати основою подальшої еволюції ринкової економічної системи задля підвищення ефективності її функціонування, особливо соціальної ефективності [12, р. 7–11].

Ціннісні орієнтири сучасного етапу еволюції ринкової економічної системи мають спрямовуватись у напрямку змін економічної логіки від его- до еко-системного усвідомлення економічних процесів та явищ. Це стосується, *по-перше*, ставлення до навколишнього середовища. Суспільство має розглядати і сприймати природу як екосистему. Інституційні інновації повинні спрямовуватись на забезпечення дбайливого ставлення до природного середовища і проведення заходів, спрямованих на його відновлення. Створення безперервного циклу *closed-loop design*, що забезпечує зв'язок між виробництвом, споживанням, повторним використанням і переробкою використаних ресурсів.

По-друге, переосмислення економічної концепції феномена праці, яка передбачає зміни в мотивації індивідів до праці – сприйняття її не як рутини (вимушеного заняття), а як пристрасного підприємництва. Інституційні інновації мають спрямовуватись на створення нової підприємницької інфраструктури, зокрема умов розвитку соціального підприємництва – підприємницької діяльності, спрямованої на інноваційні та позитивні зміни в суспільстві. Головним мотивом такої діяльності є не фінанси, точніше прибуток, а прагнення розвитку громади. Соціальне підприємництво часом розглядають як запоруку економічної стабільності та суспільної рівноваги, як відгук на хронічні проблеми суспільства – бідність, безробіття чи розосередженість громади. Цей тип підприємницької діяльності задовольняє ті потреби, які не може задовольнити державний сектор, а приватний – ігнорує.

По-третє, гроші. Розвиток ринкової економічної системи обумовив модифікацію традиційних функцій грошової системи. Її новими ознаками стали широко-масштабний розвиток кредитних відносин, різке зрушення готівкового обігу, впровадження ІТ-технологій у грошовій сфері тощо.

Водночас нинішній етап розвитку ринкової економіки характеризується необмеженим зростанням грошового спекулятивного капіталу. Польсько-англійський економіст Я. Топоровські описав цей процес терміном «фінансіалізація» [11].

Загальноприйнятого визначення фінансіалізації поки що не має. Проте найчастіше її визначають як щораз більшу і системну владу фінансів (грошей) і фінансового інжинірингу в господарській системі. Фінансіалізація деформує функціонування господарської системи як на мікро-, так і на макрорівнях [14]. Саме цим пояснюється переміщення доходів із фізичного у фінансовий сектор економіки. Фінансіалізація нерідко справляє ви-

рішальні впливи на процеси розширеного відтворення, зокрема розподіл доходів, алокацію ресурсів, спрямування потоків інвестицій, відносну структуру цін у фізичній економіці тощо.

Величезні масштаби зростання фінансового сектора впродовж останніх десятиліть, впровадження досягнень фінансового інжинірингу, які, передусім, спрямовані на уникнення державного регулювання, стали причиною подальшого відокремлення фінансового від фізичного сектора економіки та створили умови для виникнення фінансових криз. Рецесії в сучасній економіці дедалі важче пояснити традиційною теорією циклічних коливань, яку свого часу розвинули М. Туган-Барановський, Й. Шумпетер, Дж. М. Кейнс та ін. і яка їх пояснює коливаннями обсягу інвестицій у фізичний сектор економіки.

Фінансовий капітал відділився від його матеріальної основи – від фізичного капіталу – і набуває ознак самодостатності у створенні «додаткової вартості». Це значною мірою сприяло появі так званих «дутих» грошей, фінансових пірамід та «бульбашок», які наносять помітну шкоду фізичній економіці. Одним із наслідків фінансіалізації є формування нового типу економічної поведінки індивідів, яка орієнтована на фінансові трансакції [10].

Інституційні інновації у суспільстві, як на ціннісному, так і законодавчому рівні, мають спрямовуватись на відновлення ефективної взаємодії монетарного і фізичного секторів економіки, сприйняття грошей як необхідного елемента функціонування ринкової економіки, а не як фінансового капіталу або самозростання вартості.

По-четверте, інтенсивні процеси створення і впровадження нових технологій часто не відповідають реальним потребам суспільства, а служать збагаченню невеликої групи індивідів. Це стало ознакою розвинутих ринкових економік і навіть причиною виникнення так званих «технологічних бульбашок».

Інституційні інновації мають сформувати в господарській системі такі механізми, які б дали змогу врахувати потреби, що лежать в основі всієї соціоекономічної піраміди – розширити можливість всіх членів суспільства брати участь в ухваленні рішень щодо пріоритетів та створення нових технологій, що допоможе їм стати радше продуцентами, ніж пасивними споживачами створених технологій.

По-п'яте, нерівність. Яскравим свідченням проявів цієї слабкості сучасної економічної системи є те, що 1% найбагатших людей у світі володіють 40% світового багатства, тоді як половина населення світу володіє близько 1% багатства. Інституційні інновації мають посилити наявні механізми сучасних економічних систем для зменшення масштабів і рівня поляризації доходів та багатства різних груп населення, оскільки це підриває основні права людини в суспільстві.

По-шосте, споживання. Як свідчить господарська практика, рівень суспільного добробуту не завжди визначається обсягом ВВП країни. Ця диспропорція пояснює виникнення так званих «бульбашок споживання». Поширення і популяризація так званого споживацтва

(консюмеризму), що характеризується масовим споживанням матеріальних благ і формуванням відповідної системи цінностей і установок, призводить до того, що воно стає однією з ненайкращих рис сучасного суспільства. Інституційні інновації мають спрямовуватися на звуження масштабів масового споживання, яке виходить далеко за межі розумних потреб і означає задоволення щораз менш значущих потреб за рахунок посилення загрози екологічній системі та самому життю. Перехід до спільного споживання (*collaborative consumption*) сприятиме ефективній алокації ресурсів загалом, а об'єктивним показником рівня суспільного добробуту та економічного розвитку буде не ВВП, а показники валового національного щастя GNH (*Gross National Happiness*) та індикатор справжнього (фактичного) прогресу GPI (*Genuine Progress Indicator*).

По-сьоме, управління. Послаблення механізмів соціальної координації між інституційним керівництвом і рештою населення призводить до неефективного управління і, як наслідок, влада ініціює створення таких колективних благ, які зрештою суспільство не потребує. Цей колективний стан безпорадності є характерною ознакою системного лідерства (тих механізмів функціонування економічної системи, які відповідають за ухвалення рішень щодо задоволення колективних потреб).

Інституційні інновації мають стосуватися механізму управління, в основі якого покладено три традиційні принципи координації (ієрархія, ринки та групи особливих інтересів). Цю тріаду необхідно доповнити четвертим механізмом – ухвалення рішень інституційними управліннями в умовах прозорості та повної обізнаності громади.

ВИСНОВКИ

Традиційні підходи до типізації економічних систем – на підставі продуктивних сил і виробничих відносин (матеріалістичний підхід) та на підставі цінностей (ідеалістичний підхід) не дають змоги пояснити низку соціально-економічних процесів і подій, що мали місце в різних країнах у ХХ ст. Запропонована класифікація економічних систем на основі форми виробництва (функціональний підхід) значною мірою долає методологічні слабини зазначених підходів. Неусталеність як ознака притаманна лише перехідним економічним системам, а головною її причиною є інституційна невпорядкованість.

В основі еволюції ринкової економічної системи лежить нагромадження труднощів і слабих в її функціонуванні унаслідок розвитку економіки та суспільства, усунення і подолання яких вимагає відповідних інституційних інновацій, що змінюють, удосконалюють та творять нові механізми цієї системи.

Головним напрямом подальшої еволюції сучасної ринкової системи задля підвищення економічної та соціальної ефективності її функціонування мають стати інституційні інновації у відповідь на необхідність, *по-перше*, зміни ставлення суспільства до навколишнього середовища – від его- до еко-системного усвідомлення явищ і процесів. *По-друге*, відновлення ефективної

взаємодії фізичного і монетарного секторів економіки та усунення негативних наслідків фінансiалiзацiї. *По-третьє*, зменшення масштабів і рівня поляризації доходів і багатства різних груп населення. *По-четверте*, звуження масштабів масового споживання в розвинутих країнах, що вийшло за межі розумних потреб. *По-п'яте*, переосмислення економічної концепції феномена праці та перехід до соціального підприємництва. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Аналітична економіка: макроекономіка і мікроекономіка: підручник: у двох кн./за ред. С. М. Панчишина, П. І. Островерха. 3-тє вид., випр. і доп. Львів: Априорі, 2017. Кн. 1: Вступ до аналітичної економіки. Макроекономіка. 567 с.
2. Башнянин Г. І., Сельський А. А., Турянський Ю. І., Кундицький О. О. Основні метрологічні типи лібералізаційної ефективності господарських систем. *Ефективність державного управління*. 2012. Вип. 33. С. 245–252.
3. Бурмака М. М. Класифікація типів розвитку соціально-економічних систем. *Економіка транспортного комплексу*. 2014. Вип. 23. С. 37–50.
4. Гаврилишин Б. До ефективних суспільств. Дорогокази в майбутнє: доповідь Римському Клубові. Вид. 3-тє, доп. Київ: Пульсари, 2009. 243 с.
5. Гражевська Н. І. Еволюція теоретико-методологічних засад економічної компаративістики. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Сер.: Економіка. 2014. № 11 (164). С. 18–22.
6. Економічна енциклопедія. У трьох томах/редкол.: Мочерний С. В. (відп. ред.) та ін. Т. 1. Київ: Видавничий центр «Академія», 2000. 864 с.
7. Кульчицький Я. В., Кульчицький Б. В. Порівняння економічних систем: проблеми методології. Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2007. 318 с.
8. Кульчицький Б. В., Кульчицький Я. В. Філософія економічних систем: монографія. Львів: Ліга-Прес, 2015. 710 с.
9. Манойленко О. В., Сиром'ятникова О. В. Теоретичні аспекти визначення стійкості соціально-економічних систем. *Бізнес Інформ*. 2015. №12. С. 8–14.
10. Bukvić R., Očić S. Financialization and Modern Economic Crises // Munich Personal RePEc Archive. MPRA Paper No. 72087. University Library of Munich, Germany. URL: <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/72087/>
11. Toporowski J. Neologism as Theoretical Innovation in Economics: The case of „Financialisation”. SOAS Department of Economics Working Paper Series, No. 171, The School of Oriental and African Studies. March, 2012. 15 p. URL: <https://www.soas.ac.uk/economics/research/workingpapers/file74889.pdf>
12. Scharmer O., Kaufer K. Leading from the Emerging Future: From Ego-System to Eco-System Economies. Berrett-Koehler Publishers, Inc. 2013. – 312 p.
13. Scharmer O. Eight Institutional Innovations that Could Update the Economic System. The Guardian. Thursday 25 May, 2017. URL: <https://www.theguardian.com/sustainable-business/2014/sep/26/8-innovations-economic-system-capitalism>
14. Van Treeck T. The political economy debate on “financialisation” a macroeconomic perspective. *Review of International Political Economy*. 2009. Vol. 16. No. 5. P. 907–944.

REFERENCES

Analitychna ekonomika: makroekonomika i mikroekonomika [Analytical Economics: Macroeconomics and Microeconomics]. Book 1: Vstup do analitychnoi ekonomiky. Makroekonomika. Lviv: Apriori, 2017.

Bashnianyn, H. I. et al. "Osnovni metrolohichni typy liberalizatsiinoi efektyvnosti hospodarskykh system" [The main metrological types of the liberalization efficiency of economic systems]. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia*, no. 33 (2012): 245-252.

Burmaka, M. M. "Klasyfikatsiia typiv rozvytku sotsialno-ekonomichnykh system" [Classification of types of development of socio-economic systems]. *Ekonomika transportnoho kompleksu*, no. 23 (2014): 37-50.

Bukvic, R., and Ocic, C. "Financialization and Modern Economic Crises". Munich Personal RePEc Archive. <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/72087/>

Ekonomichna entsyklopediia [Economic Encyclopedia]. Vol. 1. Kyiv: Akademiia, 2000.

Hrazhevska, N. I. "Evoliutsiia teoretyko-metodolohichnykh zasad ekonomichnoi komparatyvistyky" [Evolution of theoretical and methodological foundations of economic comparativism]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*. Ser.: Ekonomika, no. 11 (164) (2014): 18-22.

Havrylyshyn, B. *Do efektyvnykh suspilstv. Dorohovkazy v maibutnie: dopovid Rymському Klubovi* [To effective societies. Road Guides to the Future: Report to the Rome Club]. Kyiv: Pulsary, 2009.

Kulchytskyi, B. V., and Kulchytskyi, Ya. V. *Filosofia ekonomichnykh system* [Philosophy of economic systems]. Lviv: Liha-Pres, 2015.

Kulchytskyi, Ya. V., and Kulchytskyi, B. V. *Porivniannia ekonomichnykh system: problemy metodolohii* [Comparison of economic systems: problems of methodology]. Lviv: VTs LNU im. I. Franka, 2007.

Manoilenko, O. V., and Syromiatnykova, O. V. "Teoretychni aspekty vyznachennia stiikosti sotsialno-ekonomichnykh system" [Theoretical aspects of determining the stability of socio-economic systems]. *Biznes Inform*, no. 12 (2015): 8-14.

Scharmer, O., and Kaufer, K. *Leading from the Emerging Future: From Ego-System to Eco-System Economies*. Berrett-Koehler Publishers, Inc., 2013.

Scharmer, O. "Eight Institutional Innovations that Could Update the Economic System". *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/sustainable-business/2014/sep/26/8-innovations-economic-system-capitalism>

Toporowski, J. "Neologism as Theoretical Innovation in Economics: The case of „Financialisation“". <https://www.soas.ac.uk/economics/research/workingpapers/file74889.pdf>

Van Treeck, T. "The political economy debate on "financialisation" a macroeconomic perspective". *Review of International Political Economy*. Vol. 16, no. 5 (2009): 907-944.